

uslovljava ogromni birokratski aparat, najveći ikad viđen u svetu, narastao u procesu industrijalizacije. Od 1935. do 1970. teče snažna urbanizacija i birokratizacija, društvo je bilo blokirano birokratijom, a birokratija je bila suočena sa društvom koje se snažno menjalo. U ovom razdoblju promene su tekle vrlo brzo. Čitave zajednice, milioni ljudi, dobrovoljno ili pod prinudom, napustili su sela i male gradove i prešli u velike gradove. Birokratski aparat i društvo u celini zatekli su se na istom blokiranom stupnju razvoja. Društvo je blokirano birokratijom, a birokratija suočena sa društvom koje se menjalo. Levin podvlači jaz između s jedne strane društvenokulturnih promena i imperativa naučne i tehnološke evolucije, što je zahtevalo prilagođavanje unutrašnje složenosti međunarodnom razvoju, i birokratskog aparata s druge strane, koji je to sputavao. Kada je krajem 1960. Kosigin najavio reforme čitav aparat vlasti je stao. Premda je partija vladala, sistem je bio u velikoj meri depolitizovan i što je važnije nesposoban da stvori kompetentne vođe ili razvojne strategije promene. To je, po Levinu, objašnjenje zašto se sistem tako lako urušio. Iznenadna dezintegracija partije nije usledila zbog očekivane emancipacije, već zato što je zakazala država, koja nije bila regulativna nego parazitska. U situaciji nesrazmere između veličine nacionalne teritorije i slabosti administrativne kontrole, dolazi do hipertrofija centra kao odgovora na centrifugalne sile.

Naredna verzija teorija o unutarstemsom slomu podvlači da je SSSR srušen nacionalizmom, a ne liberalnim disidentima i pokretima (Motyl 2000). Slično gledanje, da je slom SSSR-a "u velikoj meri" izazvan nacionalizmom iznosi V. Vujačić, s tim što dodaje da se "dugoročni uzroci dezintegracije mogu pripisati nehotičnom dejstvu komunističke politike prema nacionalnostima koja je doprinela procesu izgradnje nacija, naročito među perifernim nacijama koje su do tada imale slabo ili nepotpuno razvijenu nacionalnu svest" (Vujačić 1996, str. 366). Ova teza srodna je imanentnim objašnjenjima jer podrazumeva relativno spontani tok procesa u kome je sistem sam sebi, podstičući nacionalnu svest perifernih nacija, pripremio slom. Motil dobro uočava da su liberalizam i nacionalizam bliski i spojivi, i ne previđa činjenicu da nacionalizam parazitira na svim ideologijama jer nije razvijen pogled na svet, već više idealan program. Dok je nerazvijeni nacionalizam spojiv sa drugim ideologijama, može se desiti da potpuno razvijeni nacionalizam bude ekvivalent za političku filozofiju ili ideologiju i zato nespojiv sa njima. Pitanje je koliko su baltičke republike, nošene nacionalnim težnjama, bile uopšte liberalne? Poljski ukrajinski i baltički pokreti za nezavisnošću imali su ogromnu masovnu podršku i neke liberalne programe. Ipak su nacionalni, a ne liberalni pokreti potkopali sovjetski imperijalni totalitarizam (Motyl 2000). Disidenti jesu, doduše, od ranije pružali otpor snažnim totalitarnim državama 1960-ih i 1970-ih godina, dok su se nacionalni pokreti javili tek u sutonu komunističkih režima. Ali disidenti nisu mogli da neutralizuju nacionalne pokrete čak ni kasnih 1980-ih, kada su glasnost i perestrojka dozvolili masovnu mobilizaciju, zato što su se zalagali za liberalnodemokratsku opoziciju a ne za nacionalni front. Nacionalni pokreti su nađali demokratske jer su prvi počivali na naciji, a drugi na pojedincu. Motil izričito tvdi da disidenti nisu znali kako totalitarizam zameniti demokratijom. Uopšte je liberalizam malo znao o tome kako pružiti otpor, kako mobilisati ikako osvojiti državnu vlast. Štaviše liberalni pojedinci su kao "slobodni-jahači" slabili jedinstvo pokreta. Slično mišljenje o uticaju sovjetskih liberalnih disidenata iznosi Arči Braun, ali ga drugačije tumači. Pre 1988. disidenti u SSSR-unisu bili uticajni u javnosti, pa je čak i Saharov, koji je umro decembra 1989, za života, po popularnosti bio daleko iza Gorbačova (Brown 1996). Izuzimajući Saharova i Solženjicina, čak 71% sovjetske javnosti 1991. nije znao za druge disidente, što između